

AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ: OLUŞUM, POTANSİYEL VE SİNİRLİLİKLER

Fatma Şura BAHSİ KOÇER¹
Kerem GÖKTEN²

Öz

Batılı devletler Coğrafi Keşifler ile başlayan süreçte kendi dışındaki toplumları kontrol etme uğraşısı içinde olmuştur. Batı devletlerinin bu doğrultudaki çabaları el koyarak birikimden emperyalizme varan bir çeşitlilik sergilemiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile ABD ve Sovyetler Birliği iki büyük güç olarak öne çıkarak kendi stratejik çıkar ve ideolojileri doğrultusunda uluslararası politikayı şekillendirmişlerdir. ABD, Batı Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesine müdahale ederken Sovyetler Birliği de Doğu Avrupa ve Orta Asya devletlerini yeniden yapılandırmıştır. Böylece iki karşıt gücün öncülüğünde iki bloklu bir dünya düzeni oluşmuştur. 1990'lara gelindiğinde ise uluslararası sistem Sovyetler Birliği'nin dağılması ile iki kutupludan tek kutuplu hale dönüşmüştür. Eski Sovyet coğrafyasında ortaya çıkan boşluğu doldurmaya yönelik bazı girişimler ortaya çıkmıştır. Bu oluşumlardan birisi de 2014'te kurulan Avrasya Ekonomik Birliği'dir (AEB). Küreselleşme uluslararası ticarete rekabeti arttırırken geliştirmekte olan ülkeler bölgesel entegrasyon girişimlerinde daha fazla yer almıştır. Bu çalışma AEB'nin doğuşu ve amaçları üzerine yoğunlaşırken üye ülkelerin ekonomik potansiyeli ve Birliğin geleceğine de projeksiyon tutmaktadır. Çalışma, AEB'nin üye devletlerin ekonomik kalkınma ve kültürel farklılıkları sebebiyle yakın gelecekte güçlü bir örgüt olmasının beklenmediği ancak gelecekte yeni iktisadi işbirliği alanları yaratabileceğini savlamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Avrasya, Avrasya Ekonomik Birliği, Ekonomik entegrasyon hareketleri, Uluslararası ticaret.

Jel Sınıflandırması : F02, F15, P45, O53.

¹ Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Rektörlük, KAGEM, fsurab@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0625-4709.

² Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Ticaret ve Lojistik, keremgokten@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1876-2412.

Atıf / Citation (APA6):

Bahsi-Koçer, F. Ş., & Gökten, K. (2021). Avrasya Ekonomik Birliği: Oluşum, potansiyel ve sınırlılıklar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1453-1485.

<http://doi.org/10.25287/ohuiibf.828563>.

EURASIAN ECONOMIC UNION: FORMATION, POTENTIAL AND LIMITATIONS

Abstract

In the process that started with geographical explorations, Western states have been trying to control other societies. The efforts of the Western states in this direction have exhibited a variety ranging from accumulation by dispossession to imperialism. With the end of World War II, the USA and the Soviet Union came to the fore as two great powers and shaped international politics in line with their own strategic interests and ideologies. While the USA intervened in many regions of the world, especially in Western Europe, the Soviet Union restructured the Eastern European and Central Asian states. Thus, bipolar world order was formed under the leadership of two opposing powers. In the 1990s, the international system changed from bipolar to unipolar with the collapse of the Soviet Union. There have been some attempts to fill the gap that emerged in the former Soviet geography. One of these formations is the Eurasian Economic Union (EAEU), which was established in 2014. While globalization has increased competition in international trade, developing countries have been more involved in regional integration initiatives. This study focuses on the birth and aims of the EEU, it also projects the economic potential of the member countries and the future of the Union. The study argues that the EEU is not expected to be a powerful organization in the near future due to the economic development and cultural differences of the member states, but it can create new areas of economic cooperation in the future.

Key Words : Eurasia, Eurasian Economic Union, Economic Integration Movements, International Trade.

Jel Classification : F02, F15, P45, O53

GİRİŞ

Devletlerin müşterek iktisadi sorunlara çözüm bulmak ve iktisadi hedeflerine ulaşmak için bir araya gelmeleri entegrasyon hareketlerinin doğmasına yol açmıştır. Uluslararası entegrasyon hareketleri devletlerin ulusal ve ortak çıkarları üzerine inşa edilmiştir. Ekonomik, askeri, siyasi, kültürel ve ideolojik amaçlar entegrasyon hareketlerinin ortaya çıkmasında rol oynayan dinamiklerdir. II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan yeni uluslararası düzen ile dünya iki kampa ayrılırken dekolonizasyonun tamamlanmasıyla ulus-devlet sayısı artmıştır. İktisadi entegrasyon arayışlarının artması bu dönemin bir diğer önemli gelişmesidir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak uluslararası ilişkiler de karmaşıklaşmıştır.

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişimlere paralel dünya ekonomisinde de önemli değişiklikler olmuştur. 1944'te toplanan Bretton Woods Konferansı ile 44 ülke liberal uluslararası düzenin inşası için anlaşmaya varmış ve savaş sonrası küresel ekonominin inşası amacıyla halen varlıklarını devam ettiren Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) kurulmuştur (Cohn, 2000: 23). Böylece ülkeler arasında ekonomik serbestleşme ve ekonomik bütünleşme hareketleri hızlanmıştır. Küreselleşmenin önemli uğrakları arasındaki iktisadi entegrasyon hareketleri, iktisadi ve politik benzerliklere sahip ve coğrafi olarak birbirine yakın ülkeler arasındaki ticaretin serbestleşerek artmasını hedefler. Birliğe katılan ülkeler karşılıklı yarar temelinde işbirliği kurarlar (Merdiç & Mahmudovic, 2017: 97-98).³ Uluslararası ticarete ve yatırımlarda serbestleşmeyi amaçlayan ekonomik bütünleşme projelerinden en önemlisi kuşkusuz Avrupa Birliği'dir (AB).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona eren Soğuk Savaş'ın ardından liberal demokrasiler zaferlerini ilan etmiştir. İnsanoğlunun ideolojik evriminin sona erdiği ve Batılı liberal demokrasilerin insanlık tarihinde nihai aşamayı temsil ettiği yolunda değerlendirmeler yapılmıştır (Fukuyama, 1989).

³ Ekonomik entegrasyonu aşamalar kapsamında sınıflandıran Bela Balassa'nın sınıflandırmasında ticari engellerinin ortadan kaldırılması, ülkelerarası faktör hareketlerine serbestlik kazandırılması, ulusal ekonomi politikalarının uyumlaştırılması ve son aşamada da bütün bu unsurların bileşimini içeren tam entegrasyon aşamaları bulunmaktadır. Balassa'nın ekonomik entegrasyon süreçleri basitten karmaşığa doğru Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve Ekonomik Birlik'ten oluşur. Detaylı bilgi için bkz. Balassa (1961).

Washington Konsensüsü olarak anılan mali reform, özelleştirme, rekabetçi döviz kuru, doğrudan yabancı yatırımlara açılma ile özetlenebilecek on maddelik politika önerileri yine bu dönemin önemli gelişmeleri arasındadır (Williamson, 1990). Liberal demokrasi ve ekonomi anlayışının yükseldiği bu dönemin kurumsal çıktısı Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulması olmuştur. GATT Uruguay Turu'nun sonucunda hayata geçen örgüt ile uluslararası mal ve hizmet ticaretinin olabildiğince serbestleşmesi benimsenmiş ve dış ticarete kısıtlayıcı uygulamaların giderek azaltılması hedeflenmiştir. DTÖ ile uluslararası ticaretin işleyişine yönelik kurumsal çerçeve tamamlanmış, örgüt GATT Anlaşması'nda yer almayan yaptırım ve arabuluculuk yetkisi ile donatılmıştır.

Kapitalist dünya ekonomisine içerilme süreci yaşayan Avrasya, iktisadi entegrasyon arayışlarına sahne olmaktadır. Avrasya, jeopolitik ve jeostratejik konumundan ötürü eski çağlardan itibaren birçok devletin egemenlik mücadelesi verdiği, köklü uygarlıkların doğduğu bir coğrafyadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının yarattığı boşluk neticesinde Avrasya'da bölgesel ve küresel aktörlerin güç mücadelesi devam etmektedir (Brzezinski, 2010: 53).

Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ardından bağımsızlıklarını kazanan Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkeleri ulusal güvenliklerini sağlamak, kalkınma sorunlarını hafifletmek ve dünya sistemine entegre olmak gibi hedeflerle bölgesel ve küresel aktörler ile ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Dolayısıyla söz konusu devletler Avrupa ve Asya'da başlayan işbirliği ve entegrasyon girişimlerinde yer almışlardır. Hayata geçirilmeye çalışılan oluşumlardan biri de 2014'de kurulan ve 1 Ocak 2015'de resmen faaliyete geçen Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)'dir. AEB düşüncesi ilk olarak dönemin Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 1994'te Moskova Devlet Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada ortaya atılmıştır. Avrasyacılık fikrine dayanan, Orta Asya ülkeleri için piyasa odaklı bir ekonomik politikanın oluşturulmasını ve aşamalı bir entegrasyona gidilmesini öneren Nazarbayev, bölgesel refahı ve güvenliği sağlamayı amaçlamanın ötesinde eşitlik ve gönüllülük esasına dayalı bir ekonomik bütünleşme girişimine duyulan ihtiyaca işaret etmiştir. Piyasa reformlarının derinleştirilmesi, çevre güvenliği ile bilim ve teknoloji alanında iş birliği Nazarbayev'in öne çıkardığı diğer hususlardır (Raikhan, 2013: 382; Yılmaz, 2017).

1994'te başlayan bölgesel iş birliği çabaları yirmi yıllık bir sürenin sonunda kurumsal meyvesini vermiştir. 2010'da Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında hayata geçirilen gümrük birliği, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Nazarbayev'in öncülüğünde uluslararası bir kuruluşla doğru evrilmiştir (Raikhan, 2013: 382). Bu çalışma AEB'nin kuruluşu ve üye ülkelerin dış ticaret ilişkilerine yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde AEB'nin kuruluş aşamasından günümüze gelişim süreci ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde Birliğe üye ülkelerin temel ekonomik göstergeleri sergilenecek ve ülkeler arasındaki iktisadi ilişkiler ele alınacaktır. Mal ve hizmet ticaretini kolaylaştırma hedefi ile sınırlı kalmayarak üretim faktörlerinin serbest dolaşımını hedefleyen, belirlenen sektörlerde tek bir politikanın benimsenmesini ve üye ülke halklarının yaşam standartlarının yükseltilmesi gibi iddialarla yola çıkan Birliğin önündeki fırsatlar ve engellerin analizi çalışmanın bir diğer amacıdır (EAEU, 2021).

I. AEB'NİN KURULUŞU: AMAÇLAR, FIRSAT VE ENGELLER

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da bir dönüşüm ve geçiş süreci başlamıştır. Ekonomik, toplumsal ve siyasal dönüşüm süreçlerinde başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri, yeni dış politikaları çerçevesinde Doğu Avrupa ülkeleriyle iş birliğini arttırmayı ön plana almışlardır. AB bu süreçte kurumsal kapasite artırıcı bir rol üstlenirken ABD ise NATO aracılığı ile askeri alanda öne çıkmıştır. AB ve NATO'nun genişlemesi ile post-sosyalist ülkeler Avrupa'ya yeniden katılmıştır (Wallace, 1999: 202-203). Son on yılda Rusya'nın Avrasya coğrafyasındaki etkinliğinin artması ve çok kutupluluğa dayalı bir dünya düzeninin oluşması bu coğrafyadaki askeri ve ekonomik iş birliği arayışlarını hızlandırmıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve bu çalışmanın konusu AEB bölgesel işbirliği ve bütünleşme arayışlarının öne çıkanlarıdır.

1994'te ayrıca Rusya, Kazakistan, Belarus, Gürcistan, Ermenistan, Moldova, Ukrayna, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan malların serbest dolaşımı, adil rekabet ve serbest ticaretin önündeki engelleri kaldırmayı hedefleyen bir serbest ticaret bölgesi oluşturmaya yönelik girişimde bulunmuşlardır. Bu imzalara karşın Rusya'nın anlaşmayı onaylama konusunda ağır davranmasıyla iktisadi entegrasyona ilişkin mesefe alınması için 2010 yılının beklenmesi gerekmiştir (Mostafa & Mahmood, 2018: 163–164).

BDT'nin başarısızlığı sonrasında adı geçen ülkelerin politik iş birliğinin ötesine geçip iktisadi alanda işbirliği geliştirmeleri kendini dayatmıştır. Başarılı bir entegrasyon için kamuoyu desteğinin yanı sıra ülkelerin belirli bir kalkınma düzeyine erişmeleri gerektiği ortadadır. 2000'de Kazakistan, Rusya, Belarus, Kırgızistan ve Tacikistan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurmuşlardır (Kirkham, 2016: 117; Pirimbayev & Ganiyev, 2010: 82). AET'nin kurulmasını izleyen süreçte Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında 2007'de imzalanan gümrük birliği anlaşması üç yıl sonra uygulamaya konmuştur. Üye ülkelerin gümrük bölgeleri birleşerek tek bir gümrük bölgesinin oluşturulması sağlanmıştır. 2011'de Kazakistan, Rusya ve Belarus arasındaki sınır kontrolleri azaltılmıştır (Kirkham, 2016: 116–117; Avcu, 2014: 274). Kurucu üçlü, 2012'de ekonomik ve ticari uyumlaşmayı geliştirmeye yönelik "Tek Ekonomik Alan"ın kuruluşu üzerinde uzlaşmışlardır. Bu girişim, 29 Mayıs 2014'te Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında imzalanan AEB'ye giden yolu açmıştır. AEB, 2 Ocak 2015'te Ermenistan ve 6 Ağustos 2015'te Kırgızistan'ın katılımı ile beş üyeli bir örgüt olarak varlığını devam ettirmektedir (Duran ve Yılmaz, 2020: 37; Mostafa & Mahmood, 2018: 164; İşyar, 2018: 314). AEB'nin kuruluş amacı; mal, hizmet, işgücü ve sermayenin serbest dolaşımını sağlayıp rekabetçiliği ve ulusal ekonomiler arasındaki iş birliğini artırmaktır. İstikrarlı kalkınma ve üye ülke vatandaşlarının refah seviyesini geliştirmek de diğer öne çıkan amaçlardır (EAEU, 2021).

AEB'nin dört ana kurumsal organı bulunmaktadır. Bu organlar, Yüksek Konsey, Hükümetlerarası Konsey, Avrasya Ekonomik Komisyonu ve Birliğin Mahkemesidir. Yüksek Konsey en üst organ olarak üye ülke devlet başkanlarından oluşmakta ve yılda en az bir kere toplanmaktadır. Birliğin stratejisinin belirlemesi, AEB Mahkemesi'nin üst düzey üyelerinin ve Birliğin diğer önemli yetkililerinin seçilmesi ve diğer organlarca çözüm bulunamayan sorunlara çözüm aranması gibi önemli yetkilere sahip bulunurken kararlar oybirliği ile alınır. Üye ülkelerin hükümet başkanlarından oluşan Hükümetlerarası Konsey ise yılda en az iki kez toplanıp Birlik sözleşmesinin yürürlüğü ile ilgili işlerin takibini gerçekleştirmek, bütçeyi görüşmek ve komisyon çalışmalarına yön verme görevlerini üstlenir (Ağır & Ağır, 2017: 114). Avrasya Ekonomik Komisyonu, gümrük birliği ile tek ekonomik alanın oluşturulması hedefiyle 2012 başından itibaren çalışmalarını sürdürmektedir. Her üye ülkeden ikişer üyenin katılımıyla oluşan Komisyonda her ülkenin bir oy hakkı olup Komisyon kararlarını oybirliği veya üçte iki oy çokluğuyla alır. Komisyon Başkanı Yüksek Konsey tarafından dört yıllığına atanır. Merkezi Moskova'da bulunan 23 birimli komisyon, Birliğin işleyişini geliştirmeye ve iktisadi entegrasyonun derinleşmesine ilişkin çalışmalarda bulunarak bu doğrultudaki teklifleri hazırlar. Sürekli görev yapan AEB Mahkemesi'nin merkezi ise Minsk'tedir (Kirkham, 2016: 117; EEC, 2020; Tüysüzöğlü, 2019: 245–246).

AEB'nin ana ilkeleri şunlardır:

- Üye devletlerin egemen eşitliği ve toprak bütünlüğüne saygı
- Üye devletlerin siyasi yapılarının farklılıklarına saygı
- Uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilkelerine saygı
- Karşılıklı çıkara dayalı işbirliğinin kuvvetlendirilmesi
- Eşitlik, üye devletlerin ulusal çıkarlarına saygı
- Piyasa ekonomisi ilkeleri ve adil rekabete saygı (EAEU, 2014: 5-6).

AEB kapsadığı coğrafya, demografik yapı, iktisadi güç ve enerji kaynakları ile tek kutupluluk sonrası uluslararası düzenin yeniden yapılanmasına etki edecek kadar önemlidir. Rusya'nın örgütün en güçlü aktörü konumunda bulunması küresel aktörlerin örgüte yönelik ilgisini arttırmaktadır. Bu örgütün etkinliğini artırma olasılığı bölge üzerinde stratejik çıkarlarını kovalayan ABD, AB ve Çin gibi küresel

aktörleri tedirgin etmektedir. Adı geçen büyük güçlerin bölgedeki az gelişmiş ülkeler üzerindeki etkinliklerini arttırırken bu ülkelerin bütünüyle Rusya egemenliğine girmelerini engelleme çabaları söz konusudur (İsmayıl, 2016: 145).

AEB'nin küresel nitelikte bir örgüt olmasının önündeki engellerin başında Rusya'nın Soğuk Savaş döneminde bölge ülkeleri üzerinde izlemiş olduğu baskıcı politikanın yarattığı tereddütler gelmektedir. Az gelişmiş ve küresel iktisadi sisteme entegre olmaya çalışan ülkelerin bulunduğu bu coğrafyada karşılıklı güven sorunlarının aşılmasını iş birliği ve bütünleşmeyi olumsuz etkilemektedir. Bir başka neden ise Rusya haricindeki Birlik üyeleri ve muhtemel üyeler arasındaki sorunlar ve entegrasyonun hedefleri ve niteliği konusundaki farklı yaklaşımlarıdır (Gazigil, 2012: 3). Rusya siyasi bir entegrasyon hedeflemektedirken, diğer güçlü aktör Kazakistan ise örgütün serbest ticaret ve üretim faktörlerinin hareketliliği ile sınırlı kalması yönünde tutum izlemektedir. Bu koşullar altında AEB'nin kıta altı bir bloğa dönüşmesi yakın vadede mümkün görünmemektedir. Avrasyacılık düşüncesine dayanan örgütün Avrasya Birliği projesi için ancak ilerleyen süreçlerde etkin bölgesel iş birliği girişimlerinden biri haline gelmesi mümkün gözükmemektedir (Mostafa & Mahmood, 2018: 164,169,171; Tüysüzoğlu, 2019: 255).

II. AEB ÜYESİ ÜLKELERİN TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELERİ VE BİRLİĞE ETKİLERİ

AEB, Avrasya'daki birçok ülkeyi kapsayabilecek uluslarüstü bir örgüt olarak kurulmuş olup hizmet, sermaye, mal ve emeğin serbest dolaşımının sağlanması amaçlanmıştır. Bu noktada ülkelerin temel ekonomik göstergelerinin, dış ticaret verilerinin ve ticari potansiyellerinin ortaya konması önem arz etmektedir. Birlik üyesi ülkeler yaklaşık 185 milyonluk nüfusa ve iki trilyon ABD doları GSYH'ye, 733 milyar ABD doları dış ticaret hacmine sahiptir. Dünya ihracatının %2,8'ini gerçekleştiren Birlik üyeleri, dünya petrol üretiminin % 14,7'sini ve dünya gaz üretiminin % 19,5'ini gerçekleştirmektedirler (EAEU, 2021).

AEB üyesi ülkeler farklı üretim yapısı ve olanaklarının ötesinde Kırgızistan dışındakiler yüksek orta gelir grubu içinde yer almaktadır. Rusya, üye ülkeler arasında ekonomisi en büyük aktör olarak Birliğin belirleyicisi pozisyonundadır. Çalışmanın bu bölümünde AEB üyesi ülkelerin temel makro ekonomik göstergeleri, Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) ve dış ticaret verileri incelenerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulacaktır.

II.I. Rusya

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana Rusya ve diğer üye ülkeler için kapitalist dünya ekonomisine eklenme süreci başlamıştır. Bu dönüşüm; kaynakların yetersizliği, kurumsal eksiklikler vb. gibi nedenlerden ötürü kolay olmamıştır. İlk yıllarda küresel ekonomiye entegrasyonda "şok terapi" yöntemini izleyen Rusya, 1998 krizi ile sonlanan süreçte iktisadi gerileme yaşamış ve kamu varlıkları kontrolsüz ve kuralsız biçimde elden çıkarılmıştır. Putin iktidarı ile vergi reformu, özelleştirme, iktisadi girişimlerin önündeki bürokratik engellerin kaldırılması, finansal piyasaların liberalleştirilmesi ve sıkı maliye politikası gibi reformlar hayata geçirilmiştir (Murrell, 1993: 133–134; Işcan & Hatipoğlu, 2011: 218). Ülke toplumsal açıdan sancılı bir dönemin sonunda doğal kaynak fiyatlarındaki yüksek seyrin de katkısı ile iktisadi sistem dönüşümünü tamamlamıştır.

Rusya doğal kaynakları, insan gücü ve bilim-teknoloji altyapısı sayesinde dünyadaki belli başlı ekonomiler arasında yer almaktadır. Rusya küresel ithalatının %1,3' ünü karşılamasıyla dünya genelinde 22. sırada yer almaktadır. Öte yandan Rusya dünya ihracatının %2,3'ünü sağlayarak da yeryüzünde 14. sırada yer almakta ve ihracat yoğunluğu 0,05 düzeyinde gerçekleşmektedir (TradeMap, 2020).⁴

⁴ Bu oran Rusya'nın ihracatını çeşitlendirdiğini, 0,06 düzeyindeki gelişmiş ülkeler ortalamasından bile daha iyi bir performans gösterdiğini ortaya koyar. İhracat yoğunluğu oranı tanımı ve ülke gruplarının performansı için bkz. UNDP, 2015.

Rusya enerji kaynağı kartlarını dış ticaret, güvenlik ve dış politika gibi alanlarda kullanmaktadır. Rusya'nın 2019 sonu itibarıyla kanıtlanmış doğal gaz rezervi 38 trilyon kübik metre olup dünya toplam rezervi içindeki payı %19,1'dir ve aynı yılki petrol rezervi ise 107,2 milyar olup küresel toplam rezervin %6,2'sine karşılık gelmektedir (BP, 2020: 14, 32). Rusya'nın GSYH'si 2019'da 1.7 trilyon ABD doları olarak gerçekleşirken kişi başı gelir (KBG) ise aynı yıl itibarıyla 11.260 ABD dolarıdır (The World Bank, 2020). Sanayi sektörünün büyük ölçüde doğal kaynak rezervleri ve işlenmesine yoğunlaşması ülkenin sınırlı bir üretim desenine sahip olduğunu göstermektedir. Suriye ve Ukrayna İç Savaşları'na doğrudan müdahil olunması, petrol-doğalgaz fiyatlarındaki sert dalgalanmalar ve bölgesel çatışmalar Rusya ekonomisini olumsuz yönde etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rusya, 1990'ların başında kapitalizme şok terapi yöntemi ile geçişin yarattığı toplumsal maliyetleri derinden yaşamış, çift haneli küçülme yıllarına 1998 krizi de eklenmiştir. Ülke ekonomisi sahip olunan doğal kaynakların piyasa fiyatlarındaki artışlar, sanayi sektörünün gösterdiği gelişim ile özellikle 2000'lerin başından 2006'da başlayan küresel finansal krize kadarki dönemde toparlanma yaşamıştır. Son yıllardaki istikrarsız büyüme performansına karşın Rusya bugün dünyanın en büyük 10 ekonomisi içerisinde yer almaktadır⁵.

Rusya 2019'da 422,7 milyar ABD doları ihracat gerçekleştirmiştir. İhracat yapılan ülkelerin başında Çin, Hollanda, Almanya, Türkiye ve Belarus gelmektedir. İhraç edilen ürünlerde ilk sırayı mineral yakıtlar, yağlar ve petrol ürünleri almaktadır. 2019 verilerine göre toplam ithalat ise 243,7 milyar ABD dolarıdır. İthalatta yine Çin birinci sırada yer almakta, ardından Almanya, ABD, Belarus ve İtalya gelmektedir. Rusya'nın 2019'da ev sahipliği yaptığı DYY tutarı 31,7 milyar ABD doları olup aynı yıl Rusya 22,5 milyar ABD doları tutarında dolaysız sermaye yatırımı gerçekleştirmiştir. Rus sermayesinin diğer ekonomilerde gerçekleştirdiği yatırımlar son yıllarda gerilerken ülke politik nedenler ve uluslararası kısıtlamalar nedeniyle uluslararası pazarlara erişim güçlüğü yaşamaktadır. Bu gelişmeye karşın Rusya geçiş ekonomileri grubuna ait DYY'nin neredeyse tamamını gerçekleştirmektedir (UNCTAD, 2020: 241).

AEB üyeleri ile köklü ilişkileri olan Rusya, bu ülkeleri politik etki alanı ve pazar olarak görmeyi sürdürmektedir. Rusya'nın en yoğun ihracat yaptığı AEB üyesi Belarus'tur. En düşük ihracat değerleri ise Kırgızistan ile gerçekleşmektedir. Rusya'nın Birlik ülkeleri ile ithalatı düşük seviyede olmakla birlikte yine Belarus ilk sıradadır. Diğer bir deyişle Rusya, AEB ülkeleri ile ihracat ilişkilerini görece yoğun tutarken bu ülkelerden yapmış olduğu ithalat kısıtlı seviyede kalmakta, iktisadi bütünleşmeyi derinleştirecek mal çeşitliliği yakalanmamaktadır. Tablo 1'den izleneceği üzere Rusya, AEB üyesi diğer dört ülkeye karşı önemli bir dış ticaret fazlası vermektedir. Birlik üyesi dört ülkeden yapılan ithalat ise Rusya'nın toplam ithalatının %8'i; bu dört ülkeye yapılan ihracat ise Rusya'nın toplam ihracatının %9'udur. İhracat ve ithalat paylarındaki oransal yakınlığa karşın ithalat ve ihracat tutarları arasında büyük bir fark olduğu gözden kaçmamalıdır. Birlik üyesi ülkelerden Belarus ve Kazakistan'ın Rusya için önemli ihracat pazarları oldukları açıktır. Halbuki Kırgızistan ve Ermenistan ile yapılan ticaretin toplamı Rusya dış ticaretinin yüzde 1'i bile değildir. AEB üyelerine yapılan ihracatta %13,7'lik pay ile demir çelik grubu Rusya için önem arz etmektedir. Rusya'nın en çok ihracatını gerçekleştirdiği birinci ve üçüncü fasılda Birlik üyelerinin payı düşük kalmaktadır. Rusya'nın dünyadan gerçekleştirdiği ithalatta öne çıkan üç mal grubunda AEB üyelerinin yalnızca motorlu kara taşıtları ve parçaları ithalatında kısmi bir öneme (%7,2) sahip oldukları ileri sürülebilir (Tablo 2).

⁵ Bu paragraftaki değerlendirmelere esas teşkil eden oranlar için bkz. The World Bank, 2020.

Tablo 1. Rusya'nın AEB Ülkeleri ile İthalat ve İhracatı (1000 ABD doları) (2019)

	Ermenistan	Belarus	Kazakistan	Kırgızistan	Toplam	Rusya'nın Toplam İthalatı ve İhracatı İçindeki Oranı (%)
İthalat	829.905	12.800.697	5.570.993	316.215	19.517.810	8,0
İhracat	1.680.020	20.544.970	14.050.846	1.550.053	37.825.889	9,0

Kaynak: Trade Map veritabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 2. Rusya'nın Başlıca İthalat ve İhracat Ürünleri ile Değerleri (1000 ABD doları)

BAŞLICA İHRACAT ÜRÜNLERİ	İhraç Edilen Değer 2019	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	220.845.000	3,9
Demir ve çelik	18.140.000	13,7
Tabii veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kıymetli metallere kaplama metaller ve bunlardan yapılan mamul eşya, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	15.258.000	2,5
BAŞLICA İTHALAT ÜRÜNLERİ	İthal Edilen Değer 2019	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve bu cihazların aksam ve parçaları	43.234.882	2,9
Elektrikli makine ve cihazlar ile aksam ve parçaları; ses kaydetmeye ve kaydedilen sesi tekrar veren cihazlar; televizyon görüntü ve seslerinin kaydedilmesine ve kaydedilen görüntü ve sesin tekrar verilmesine mahsus cihazlar ve bu cihazların aksam, parça ve aksesuarı	29.764.860	2,9
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bu taşıtların aksam, parça ve aksesuarı	23.737.917	7,2

Kaynak: Trade Map veri tabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

II.II. Kazakistan

AEB üyesi ülkeler arasında Rusya'dan sonra en güçlü aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde "imparatorluk" içi iş bölümü nedeniyle petrol ve doğalgaza dayalı inşa edilen ekonomik yapı bağımsızlık sonrasında yeterince çeşitlendirilememiştir. Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan talebin azalması ve tedarik zincirlerinin eski işlevselliğini yitirmesi karşısında Kazakistan ekonomisi hazırlıksız yakalanırken milli gelirden dramatik düşüşler kaydedilmiştir. Bağımsızlığın ilk yılları olan 1992-1995 döneminde GSYH ortalama %10,3 küçülmüştür. Bağımsızlığın ikinci on yılında görünüm adeta tersine dönmüştür. Ancak, elverişli petrol ve doğal gaz fiyatları nedeniyle yaşanan KBG artışları kalıcı olmamıştır. Ülkenin KBG'si 2013'ten bu yana adeta serbest düşüşe geçerken 14.000 ABD doları'na kadar yükselen KBG birkaç yılda 10.000 ABD doları'nın altına gerilemiştir. Doğal kaynak gelirlerine dayalı iktisadi yapıyı değiştirmeye yönelik bir kalkınma yaklaşımı ve kurumsal altyapı halen geliştirilememiştir (The World Bank, 2020; Pomfret, 2005: 860-861; UNCTAD, 2021). 2019 verilerine göre Kazakistan'ın GSYH'si yaklaşık 182 milyar ABD doları ve KBG de 9.812 ABD doları olarak gerçekleşmiştir (The World Bank, 2020).

Zengin enerji kaynakları ile öne çıkan Kazakistan, 1990'ların ortasından itibaren şirketleştirme ve özelleştirme politikaları izlemektedir. Ülke yönetimi eskimiş sinai altyapıyı iyileştirmek için yabancı

yatırımları çekmeye yönelik politika yürütmektedir (Peck, 2002: 31-33). Bağımsızlığından itibaren yaklaşık 149 milyar ABD doları DYY'ye ev sahipliği yapmayı başarmıştır. 2019'da gerçekleşen DYY değeri ise 3,1 milyar dolar olmuştur (UNCTAD, 2020: 241, 245). Ülkeye en fazla dolaysız sermaye yatırımını Hollanda, ABD, Fransa, Japonya ve İngiltere gerçekleştirmektedir. 2015 itibariyle Avrupa ülkelerinin Kazakistan'a yönelen DYY stoğunda üçte ikilik bir ağırlığı bulunmaktadır. Kazakistan'da gerçekleştirilen DYY'lerin yüzde 70'inden fazlası doğal kaynak arama, çıkarma ve maden sektörüne yönelmektedir. Diğer bir deyişle, dolaysız sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı doğal kaynağa bağımlı iktisadi yapıyı beslemektedir (OECD, 2017: 49-50).

Kazakistan 57.7 milyar ABD dolarlık ihracatı ile küresel ihracatın %0.3'ünü karşılamakta ve dünyada 49. sırada yer almaktadır (TradeMap, 2020). İhracat yapılan ülkelerin başında İtalya, Çin, Rusya, Hollanda ve Fransa gelmektedir. Başlıca ihraç edilen ürünler ise petrol ve petrol ürünleri, mineral yakıtlar, yağlar ile damıtılmalarından elde edilen ürünlerdir. Trade Map verilerine göre 2019'da Kazakistan'ın ithalatı 38.3 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Küresel ithalatta %0.2'lik paya sahip olan ülke 60. sırada yer almaktadır. En fazla ithalat yapılan ülkeler ise Rusya, Çin, Güney Kore, İtalya ve Almanya'dır. İthal edilen ürünler ise makineler, mekanik ve elektrikli cihazlar ile nükleer reaktörler ve parçalarıdır (Trade Map, 2020). Kazakistan'ın ithalatında Birlik üyesi ülkelerin payı %39.1 olarak gerçekleşmiştir. 2019 verilerine göre Birlik üyesi ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı %10.9 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3). Bu pay içinde Rusya'ya yapılan ihracatın dramatik bir ağırlığı vardır (%90). Tablo 4'te yer aldığı üzere Kazakistan'ın dünyaya ihraç ettiği mal gruplarında üçüncü sırada yer alan metal cevherleri, cüruv ve külün % 53.1'i Birlik üyesi ülkelere yönelmektedir. Demir çelik ihracatının ise %31'i yine Birlik ülkelerine gerçekleştirilmektedir. Buna karşın ülkenin dünyaya ihracatında en büyük paya sahip mineral yakıtlar, yağlar ve bunların damıtılmasından oluşan ürünler içinde AEB ülkeleri payı sadece %2.3 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu payın yaklaşık %80'i ise Rusya'ya aittir (Trade Map, 2020). Bununla birlikte AEB üyesi ülkelerin Kazakistan'ın ithalatını gerçekleştirdiği başlıca ürünlerde önemli sayılabilecek bir payı bulunmaktadır. Örneğin, ülkenin demir ve çelik eşyalar ithalatının %35,9'u Birlik üyelerinden gelmektedir. AEB ülkeleri ile olan ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı yalnızca %42,2⁶ olmasından hareketle Kazakistan'ın, AEB üyeleri ile dış ticaretinde dengelenme gerekliliği ortadadır.

Kazakistan; Rusya'ya coğrafi yakınlığı, enerji altyapısının Sovyetler Birliği mirası oluşu ve ülkedeki Rus nüfusunun yoğunluğu gibi nedenlerden ötürü Rusya'nın dahil olduğu entegrasyon hareketleri içerisinde yer almaya çalışmaktadır. AEB üyeleri içinde ihracat ve ithalatının en yoğun olduğu ülke açık ara Rusya'dır. 2019'da Rusya'ya gerçekleştirilen ihracat değeri 5,6 milyar ABD dolarıdır. İthalat ise 14 milyar ABD doları seviyesindedir (Trade Map, 2020). Rusya, Kazakistan başta olmak üzere bölge ülkelerinin enerji konusunda alternatif boru hatlarına yönelmelerini çıkarlarına aykırı bulmaktadır. Sovyetler Birliği'nin parçası iken ülkeye yapılan enerji boru hatlarının güzergahının Rusya odaklı olması, bir doğal kaynak ekonomisi olan Kazakistan'ın bu ülke ile ilişkilerini yüksek düzeyde tutmasını gerektirmektedir (Yılmaz, 2016: 51, 58). Kazakistan'ın Birlik üyesi ülkeler arasında en düşük ithalat ve ihracat değerleri Ermenistan ile kaydedilmektedir. Nazarbayev'den miras destekleyici siyaseti bugün de devam ettiren Kazakistan, AEB aracılığıyla rekabetin çetinleştiği uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmeyi ve ekonomik hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Daha çok resmi metinlerde öne çıkarılan bu amaçlar ülke kamuoyunda şüphe ile karşılanmaktadır. AEB'den beklenen iktisadi kazançların elde edilmesinin güç olduğunu ileri süren Rusya'ya mesafeli çevreler küresel piyasalarla sıkı entegrasyonu ve Çin ile serbest ticaret bölgesi oluşturulması tezini savunmaktadırlar. AEB'nin Rusya tarafından siyasallaştırıldığı, iktisadi unsurların geri planda kalacağına ilişkin kaygılar bulunmaktadır. Politik ve jeostratejik unsurların öne çıkacağı bir oluşumun bağımsızlığı zedeleyici sonuçlar yaratacağı kaygıları sürmektedir. Kırım'ın ilhakı sürecinde Ukrayna'daki Rus nüfusun müdahale gerekçesi yapılması nüfusunun dört birinden fazlası Rus olan Kazakistan'ı tedirgin etmiştir. Putin'in Kazakların devlet geleneği olmadığı yolundaki bir demeci, bazı Rus siyasetçilerin Kazakistan'ın kuzeyi üzerinde üzerinde hak iddia etmesi güven sorununu güçlendirmektedir (Omonkulov, 2018: 508-510; Kassenova, 2012: 9-12).

⁶ İhracatın ithalatı karşılama oranı hesaplanırken Tablo 3 kullanılmıştır.

Tablo 3. Kazakistan'ın AEB Ülkeleri ile İthalat ve İhracatı (1000 ABD doları) (2019)

	Ermenistan	Belarus	Rusya	Kırgızistan	Toplam	Kazakistan'ın Toplam İthalatı ve İhracatı İçindeki Oranı (%)
İthalat	7.026	654.793	14.065.000	251.922	14.979.000	39,1
İhracat	9.133	101.511	5.602.532	604.043	6.317.219	10,9

Kaynak: Trade Map veritabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 4. Kazakistan'ın İthalat ve İhracat Ürünleri ile Değerleri (1000 ABD doları)

BAŞLICA İHRACAT ÜRÜNLERİ	Dünyaya İhraç Edilen Değer 2019	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	38.717.000	2,3
Demir ve çelik	3.473.000	31,0
Metal cevherleri, cüruf ve kül	2.727.000	53,1
BAŞLICA İTHALAT ÜRÜNLERİ	Dünyadan İthal Edilen Değer 2019	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Nükleer reaktörler ve kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	8.169.000	17,7
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları; ses kaydetmeye ve kaydedilen sesi tekrar vermeye mahsus cihazlar; televizyon görüntü ve seslerinin kaydedilmesine ve kaydedilen görüntü ve sesin tekrar verilmesine mahsus cihazlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarı	4.307.000	19,8
Demir veya çelikten eşya	2.574.000	35,9

Kaynak: Trade Map veritabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

II.III. Belarus

Belarus, Avrupa ile Rusya arasında bulunan önemli bir geçiş ülkesi olup Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan coğrafyada lojistik önemi ile dikkat çekmektedir (Aksoy, 2017: 202). Belarus her ne kadar Rusya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir enerji antreposu işlevi görse de Rusya karşısındaki eli çok güçlü değildir ve ülkedeki başta siyasi ve ekonomik alanlardaki Rus nüfuzu dikkat çekmektedir. Ülke, petrol ve doğal gaz üreticisi olmamakla birlikte, Sovyet dönemi enerji altyapısını ve rafinerilerini kullanmaya devam ettiğinden iki ülke arasında petrolün fiyatlandırılması ve kâr marjları gibi konularda anlaşmazlıklar bulunmaktadır (Mammadov, 2020). Bu bağlamda, AEB'nin kurucu üyelerinden Belarus, bütün geçiş ekonomileri gibi uluslararası sistemle entegrasyonu derinleştirmeyi hedeflemektedir.

Tahmin edileceği üzere Belarus'un en önemli ihracat partneri Rusya'dır. 2019'da Rusya ile gerçekleştirilen ihracat 13.6 milyar ABD doları olup Belarus'un toplam ihracatı ise 33 milyar ABD doları'dır. Küresel ihracatın %0.1'ini gerçekleştiren ülke, dünyada 68. sırada yer almaktadır. Belarus'un belli başlı ihraç fasılları mineral yakıt ve yağlar, gübre, motorlu taşıtlar ve aksamlardır. İhracatında Rusya'dan sonra Polonya, Çin, Litvanya ve Kazakistan gelmektedir. Belarus'un en çok ihracatını yaptığı motorlu kara taşıtlarında AEB üyelerinin yaklaşık payı %75'dir. Belarus'un 2019'da gerçekleşen toplam ithalatı ise 39.5 milyar ABD doları'dır ve dünyada 66. sırasıyla % 0.2 paya sahiptir (Trade Map, 2020). İhracatında olduğu gibi ithalatında da Rusya ilk sırada gelmektedir. Rusya'dan gerçekleştirdiği ithalat 2019 verilerine göre 21.6 milyar ABD doları olup mineral yakıtlar, mekanik ve elektrikli cihazlar başı çekmektedir. Belarus, Birlik üyesi ülkelerle yaptığı dış ticaret baz alındığında en yüksek değerlere sahip ülke olarak dikkati çekmektedir. Belarus'un AEB üyesi ülkelere yaptığı ithalatın toplam ithalatı

içindeki oranı %55,2 iken ihracatta ise Birlik üyelerinin toplam içindeki payı % 43,9 dur (Tablo 5). Belarus, ihracatını yaptığı süt ürünleri, kuş yumurtaları, doğal bal ve yenilebilir hayvansal menşeli ürünlerin %94,45'ini AEB üyesi ülkelere ihraç ederken mineral yakıtlar, yağlar ve damıtılmalarından elde edilen ürünlerin hemen hemen tamamını Birlik üyesi ülkelere ithal edilmektedir (TradeMap, 2020). Tablo 5'e bakıldığında AEB ülkeleri içinde dış ticaretin yapıldığı tek ülkenin adeta Rusya olduğu görülmektedir. Rusya'ya bağımlı ekonomik görüntü çizen ve iç siyasette karışık bir dönemin içinden geçen Belarus'un 2019 KBG'si 6.290 ABD doları, GSYH'si ise 63.08 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (The World Bank, 2020).

Tablo 5. Belarus'un AEB Ülkeleri ile İthalat ve İhracatı (1000 ABD doları) (2019)

	Ermenistan	Rusya	Kazakistan	Kırgızistan	Toplam	Belarus'un Toplam İthalatı ve İhracatı İçindeki Oranı (%)
İthalat	18.204	21.623.535	154.781	8.249	21.804.769	55,2
İhracat	52.625	13.624.093	736.818	60.696	14.474.232	43,9

Kaynak: Trade Map veritabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 6. Belarus'un İthalat ve İhracat Ürünleri ile Değerleri

BAŞLICA İHRACAT ÜRÜNLERİ	Dünyaya İhraç Edilen Değer 2019 (1000 ABD doları)	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Mineral Yakıt ve Yağlar	6.821.222	1,3
Gübreler	3.260.738	1,3
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça ve aksesuarı	2.467.020	74,6
BAŞLICA İTHALAT ÜRÜNLERİ	Dünyadan İthal Edilen Değer 2019 (1000 ABD doları)	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	9.785.626	99,2
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	4.009.572	33,5
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları; ses kaydetmeye ve kaydedilen sesi tekrar vermeye mahsus cihazlar; televizyon görüntü ve seslerinin kaydedilmesine ve kaydedilen görüntü ve sesin tekrar verilmesine mahsus cihazlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarı	2.784.283	40

Kaynak: Trade Map verilerinden derlenmiştir.

II.IV. Kırgızistan

AEB'nin en geri kalmış üyelerinden Kırgızistan sosyo-ekonomik sorunlarla ve politik istikrarsızlıklarla uzun yıllardır uğraşmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız olan diğer Sovyet Cumhuriyetleri gibi Kırgızistan'da da ekonomik geçiş (reform) programı uygulamaya konmuştur. Serbest piyasa ekonomisine geçişin gerektirdiği hukuksal düzenlemeler yapılarak küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİler) özelleştirilmesinin yanı sıra doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Pashalieva & Kahrıman, 2016: 164,171).

Ekonomik yapının esas itibariyle tarıma dayalı olduğu ülkede bu sektörün yeniden yapılandırılması, geleneksel üretim tekniklerinin aşılması önem kazanmaktadır. Ülke ekonomisinin öne çıkan problemleri birçok az gelişmiş ülkeden farklı değildir. İşsizlik, istikrarsız büyüme, KBG düşüklüğü, yetersiz sermaye birikimi, sağlık ve eğitim sisteminin geri kalmışlığı gibi altyapı yetersizlikleri karşısında bağımsızlıktan bu yana geçen otuz yılda anlamlı bir mesafe alınamamıştır. Ülke ekonomisi dış mali yardımlar ve Rusya ile Kazakistan'daki çalışan göçmen işçilerin gönderdiği dövizler ile ayakta kalmaktadır (Satke, 2015; Pashalieva & Kahrıman, 2016: 164, 175). Yabancı yatırımın teşviki ile istihdam hacmini artırılarak işsizliğin hafifletilmesiyle gelir düzeyinin iyileşmesi birçok az gelişmiş ülke gibi Kırgızistan'ın da hedefidir. Kırgızistan'a 2019'daki DYY miktarı 209 milyon ABD doları seviyesindedir (UNCTAD, 2020: 241). Kırgızistan'a yönelen DYY'ler meblağ olarak düşük olmakla birlikte GSYH'nin %2,5'ine karşılık gelmektedir. Ülkenin aynı yıl GSYİH değeri 8.455 milyar ABD doları olurken KBG ise 1.240 ABD dolarıdır. Kırgızistan Orta Asya ülkeleri arasında Tacikistan'dan sonra en düşük KBG değerine sahip durumdadır (The World Bank, 2020).

Ülkenin 2019 itibariyle gerçekleştirdiği ihracat yaklaşık 2 milyar ABD doları olup ihracat yapılan ülkelerin başında İsviçre, Kazakistan, Rusya, Özbekistan ve Türkiye gelmektedir. İhraç edilen ürünlerde altın, kıymetli taşlar, değerli metaller ilk sırada yer almaktadır. Küresel ihracatta 137. sıradaki ülkenin ihracat yoğunluğu 0.24' tür. Ülkenin 2019 ithalatı ise 4,9 milyar ABD doları ve başlıca ithalat partnerleri ise Çin, Rusya, Kazakistan, Türkiye ve Özbekistan'dır. En fazla ithal edilenler ise mineral yakıtlar, yağlar, makineler ve mekanik cihazlardır (Trade Map, 2020). Kırgızistan ihracatının ithalatı karşılama oranı oldukça düşüktür.

Kırgızistan'ın toplam ithalatı içinde AEB üyelerinin payı ise %52.3'tür. İhracatta ise bu oran daha düşük olup (Tablo 7) Birlik üyelerine ihraç edilen cevher, cüraf ve kül, ülkenin bu ürün grubundaki toplam ihracatının % 79,1'ini oluşturmaktadır. Dünya ithalatındaki payı oldukça geri olan Kırgızistan, mineral yakıtlar ve yağların % 95.7'ini Birlik üyesi ülkelere ithal etmektedir (Tablo 8).

WB'nin iyimser sınıflandırma ölçütlerine göre alt orta gelirli bir ülkenin küresel ekonomi ile bütünleşme yolunda bölgesel entegrasyonlar içinde yer alması önemlidir. Kırgızistan'ın AEB üyeliği avantajları ise Rusya'nın ülkede mevcut petrol, doğalgaz, hidroelektrik santralleri yatırımlarını arttırması, tarım sektörünün ürünlerini gümrük birliği sayesinde engelsiz şekilde ihraç etme imkânı ve sayıları 500 bini aşan göçmen işçilerin Rusya ve Kazakistan'da daha elverişli koşullarda istihdam edilmesi olarak sayılabilir. Kazakistan dışındaki üyelerle sınırı bulunmayan ülkenin dış ticaret kısıtlamalarının kalkmasına karşın partnerlerine mal satmakta oldukça zorlandığı ve Rusya dışındaki ülkeler ile kayda değer bir ticaretin geliştirilemediği görülmektedir. İhracatta yaşanan dar boğaz ortada iken gümrük birliği ile üye olmayan ülkelere karşı geçerli olacak ortak tarifinin, ülkenin uygulamakta olduğu tarifelerden yüksek oluşu özellikle Çin'den gerçekleştirilen ucuz ithalata bağımlı perakende sektöründe huzursuzluğa neden olmaktadır. Geçiş sürecinde gümrük birliğinin yaratacağı ticaret saptırıcı etkinin tazmin edilmesi önem kazanmaktadır (Satke, 2014, 2015).

Tablo 7. Kırgızistan'ın AEB Ülkeleri ile İthalat ve İhracatı (1000 ABD doları) (2019)

	Ermenistan	Belarus	Kazakistan	Rusya	Toplam	Kırgızistan'ın Toplam İthalatı ve İhracatı İçindeki Oranı (%)
İthalat	552.105	42.734	609.961	1.362.310	2.567.110	52.3
İhracat	94.5	12.693	337.532	270.770	621.089	31.6

Kaynak: Trade Map veritabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 8. Kırgızistan’ın İthalat ve İhracat Ürünleri ile Değerleri

BAŞLICA İHRACAT ÜRÜNLERİ	Dünyaya İhraç Edilen Değer 2019 (1000 ABD doları)	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Tabii veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kıymetli metallerle kaplama metaller ve bunlardan mamul eşya; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	853.535	1,5
Cevher, cüruf ve kül	158.168	79,1
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	119.917	5,8
BAŞLICA İTHALAT ÜRÜNLERİ	Dünyadan İthal Edilen Değer 2019 (1000 ABD doları)	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	687.590	95,7
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	494.645	12,3
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları; ses kaydetmeye ve kaydedilen sesi tekrar vermeye mahsus cihazlar; televizyon görüntü ve seslerinin kaydedilmesine ve kaydedilen görüntü ve sesin tekrar verilmesine mahsus cihazlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarı	362.447	17,7

Kaynak: Trade Map veritabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

II.V. Ermenistan

Ermenistan, Birliğin Kırgızistan’dan sonraki en zayıf ekonomisi olup diğer geçiş ekonomileri gibi 1990’dan sonra serbest piyasa sistemine ve küresel ekonomik sisteme eklenmek için reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlarla tarım ve sanayide özelleştirmeye gidilmiştir. AB ile kurulan ilişkiler çerçevesinde sosyo-ekonomik ve hukuki değişiklikler yapılmıştır. Ermenistan, Azerbaycan ile yaşadığı Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye sınırının kapalı olmasının etkisiyle ekonomik toparlanma aşamasına geçememiştir. Ülke, AB ile ilişkilerini geliştirme yolundaki girişimlerine karşın ekonomik ve askeri açıdan Rusya’ya bağımlıdır. Nitekim, Ermenistan Ulusal Meclis yetkililerinin ve diplomasi çevrelerinin askeri işbirliği, tarihsel bağlar ve Karabağ sorununu öncelleyen bir bakış açısı ile AEB üyeliğini destekledikleri görülmektedir. Ülkenin AEB’ye üyeliğinde iktisadi faydadan ziyade Rusya’nın güvenlik şemsiyesinden yararlanma kaygısının etkili olduğu ileri sürülmektedir (Ter-Matevosyan, Drnoian, Mkrtyan, Yepremyan, 2017: 341–345).

Ermenistan AEB’ye üye olmadan önce AB ile ortaklık ve serbest ticaret anlaşması imzalama aşamasına gelmiş ancak enerji başta olmak üzere askeri ve siyasi açıdan Rusya’ya bağımlılığından dolayı bu anlaşmadan vazgeçerek AEB üyesi olmayı tercih etmiştir. Rusya, Avrasya bölgesindeki eski Sovyet cumhuriyetlerinin Batı ve diğer küresel güçler ile yakınlaşmalarının önünü kesmek için doğal gaz miktar ve fiyatlarını koz olarak kullanmaktadır. Ermenistan’ın belirgin bir iktisadi fayda elde etmesi güç gözükmesine karşın AEB’ye üye olmayı tercih etmesi Batı kamuoyunda Rusya’nın baskısı ve şantajı olarak değerlendirilmiştir (Ter-Matevosyan, Drnoian, Mkrtyan, Yepremyan, 2017: 343; Elbir, 2017).

Ermenistan’ın 2019 itibarıyla genel ekonomik görünümüne bakıldığında GSYH’sinin 13.673 milyar ABD doları ve KBG’si ise 4.680 ABD doları seviyesindedir (The World Bank, 2020). Ülke 2000-2008 döneminde yakaladığı istikrarlı büyüme ivmesini değişen küresel iktisadi konjonktür sonrasında yitirmiştir. Ermenistan’ın 2019 ihracatı 2.6 milyar ABD Dolar olup en fazla ihracat yapılan ülke Rusya’dır. Rusya’yı İsviçre, Bulgaristan, Çin ve Irak izlemektedir. İhraç edilen önemli ürünler ise cevher, kıymetli ve doğal taşlar, alkollü içkiler ve sirkedir. Ülkenin aynı yıl verilerine göre toplam ithalatı ise 5 milyar ABD doları olup ihracatta olduğu gibi ithalatta da birinci sırayı Rusya almaktadır. Rusya’yı Çin, İran, Türkiye ve Almanya takip etmektedir. İthal edilen ürünler ise mineral yakıtlar,

yağlar, makineler, mekanik cihazlar, elektrikli makinelerdir. Ermenistan'ın küresel ihracattaki konumu 132. sıra olup ihracat yoğunluğu ise 0.13'tür. İthalatta ise dünyada 135. sıradadır ve pazar yoğunluğu 0.12'dir (TradeMap, 2020). Ermenistan'ın toplam ihracatında Birlik üyesi ülkelerin payı %28,5'tur. Toplam ithalattan AEB üyelerinin aldığı pay ise %30,5 olarak hesaplanmıştır (Tablo 9). İhracatta ve ithalatta AEB payı olarak gözüken oranın aslında tamamına yakını Rusya'ya aittir. Buna ek olarak, Ermenistan'ın ihraç ettiği en önemli mal faslında AEB ülkelerinin payının %0 olması dikkat çekicidir. Bu durum, iktisadi entegrasyon yolunda gerek Ermenistan'ın gerekse AEB'nin alması gereken uzun bir yol bulunduğunun açık ifadesidir. Ülke ithalatında ise Birlik üyelerinin (aslında Rusya'nın) enerji ürünlerinde önemli ağırlığının bulunduğu görülmektedir (%74,5). Makine ve elektrikli cihazlar ithalatı içinde AEB payını yine Rusya'nın payı olarak okumak gerekecektir.

Tablo 9. Ermenistan'ın AEB Ülkeleri ile İthalat ve İhracatı (1000 ABD doları) (2019)

	Rusya	Belarus	Kazakistan	Kırgızistan	Toplam	Ermenistan'ın Toplam İthalatı ve İhracatı İçindeki Oranı (%)
İthalat	1.489.345	49.858	2.923	2.380	1.544.506	30.5
İhracat	719.719	17.816	5.397	3.152	746.084	28.5

Kaynak: Trade Map veri tabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 10. Ermenistan'ın İthalat ve İhracat Ürünleri ile Değerleri (1000 ABD doları)

BAŞLICA İHRACAT ÜRÜNLERİ	Dünyaya İhraç Edilen Toplam Değer 2019	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Cevher, cüruf ve kül	665.129	0
Tabii veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kıymetli metallere kaplama metaller ve bunlardan mamul eşya; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	414.707	28
Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	293.029	86
BAŞLICA İTHALAT ÜRÜNLERİ	İthal Edilen Değer 2019	AEB Ülkelerinin Payı (%)
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	765.465	74,5
Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler; bunların aksam ve parçaları	489.693	14,5
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları; ses kaydetmeye ve kaydedilen sesi tekrar vermeye mahsus cihazlar; televizyon görüntü ve seslerinin kaydedilmesine ve kaydedilen görüntü ve sesin tekrar verilmesine mahsus cihazlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarı	372.066	15,3

Kaynak: Trade Map veri tabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

III. AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ'NİN GELECEK PERSPEKTİFİ

AEB'nin dünya ticaretindeki payı 2019'da %2,25 olarak gerçekleşmiştir⁷. Bu oran üyelerin küresel ekonomideki rollerinin dünya siyasetindeki rollerine kıyasla düşük olduğu biçiminde yorumlanabilir. AEB üyeleri arasında en fazla GSYH'ye sahip Rusya'nın GSYH'si, diğer AEB üyelerinin GSYH'lerinin toplamından 6,4 kat yüksektir. Rusya'yı Kazakistan, Belarus, Ermenistan ve Kırgızistan izlemektedir. Birlik üyesi ülkelerin 2019 GSYH'si yaklaşık 2 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Dünya GSYH'sinin %3,2'sine karşılık gelen bu tutarın yaklaşık yüzde %85'i Rusya'ya aittir. 2019'da en yüksek KBG'ye 11.601 ABD doları ile Rusya sahip olurken, bu ülkeyi 9.139 ABD doları ile Kazakistan, 6.603 ABD doları ile Belarus, 4.527 ABD doları ile Ermenistan ve 1.292 ABD doları ile Kırgızistan takip etmektedir (The World Bank, 2020; EAEU, 2021).

2019'da toplam 423 milyar ABD doları ihracat ile Birliğin toplam ihracatının yaklaşık %80'ini Rusya karşılamıştır. Birlik üyesi ülkelerin ithalatına bakıldığında Rusya yine birinci sırada olup 244 milyar ABD doları ithalat gerçekleştirmiştir. Birliğin 2019 toplam ihracatı 519 milyar ABD doları ve toplam ithalatı ise 332 milyar ABD doları olmuştur. Bu verilere göre AEB, Rusya ve Kazakistan'ın performansından kaynaklanan bir dış ticaret fazlası vermektedir (Trade Map, 2020). AEB üyelerinin kendi aralarındaki ticaret ise oluşumun geleceği açısından pek iç açıcı değildir. Birliğin lokomotifi Rusya'nın bile diğer üyeler ile ticareti sınırlarına ulaşmış gözükmektedir. Rusya'nın, Kırgızistan dışındaki bütün ülkelere ihracatı, potansiyel ihracat değerlerinin üzerinde gerçekleşmektedir. Belarus ve Kazakistan'ın da Birliğin en büyük pazarı Rusya'ya ihracatları potansiyel ihracatı aşmıştır. Ermenistan ve Kırgızistan'ın diğer üyelere olan ihracatı potansiyel ihracatın altında kalsa da fırsat penceresinin yalnızca milyon dolarlar düzeyinde bulunduğunu belirtmek gerekmektedir⁸.

WB tarafından açıklanan İş Yapma Kolaylığı sıralamasına göre AEB üyesi ülkelerin bu bağlamda yol aldıkları söylenebilir. 2010'a kıyasla Kazakistan ve Rusya'nın dünya sıralamasında ciddi bir ilerleme kaydettiği, Ermenistan ile Kırgızistan'ın ise gerilediği görülmektedir (Tablo 11). Yabancı yatırımcılar için dolaysız sermaye yatırımlarını gerçekleştirirken birçok faktörün yanında iş yapma kolaylığı göstergeleri önem arz etmektedir. AEB ülkelerinde sermaye temerküzü zayıf olduğundan yeni yatırımlar için yabancı kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar (Kirkham, 2016: 122). Bununla birlikte Ermenistan ve Kırgızistan gibi ülkelerdeki düşük talep bu ülkeleri -yoğun altyapı inşası ihtiyacıyla- yabancı yatırımlar açısından cazip kılmamaktadır (The World Bank, 2018: 12). Listede gerileyen Kırgızistan ve Ermenistan başta olmak üzere üye devletlerin iş yapma ve yatırım ortamlarını iyileştirmeye yönelik reformlar gerçekleştirmeleri yabancı yatırımcıların ilgisini olumlu yönde etkileyecektir.

Tablo 11. AEB Üyesi Ülkeler İş Yapma Kolaylığı Sıralaması

	2010 (183 Ülke)	2015 (189 Ülke)	2020 (190 Ülke)
Ermenistan	43	45	47
Belarus	58	57	49
Kazakistan	63	77	25
Kırgızistan	41	102	80
Rusya	120	62	28

Kaynak: 2010 yılı sıralaması için The World Bank, 2009; 2015 yılı için The World Bank, 2014; 2020 için The World Bank, 2021 kullanılmıştır.

AEB üyesi ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki farklılık Birliğin geleceği açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Rusya, Birliğin GSYH'sinin %80'inden fazlasını oluştururken Belarus %3 gibi bir dilime sahiptir (Kirkham, 2016: 118). Bu eşitsizlik, Ermenistan ve Kırgızistan bir yana birliğin diğer iki önemli aktör Kazakistan ve Belarus'un Rusya ekonomisi karşısındaki asimetrik durumunu gözler önüne sermektedir. AEB açısından bir başka sorun da entegrasyondan elde edilen

⁷ Trade Map veri tabanı kullanılarak hesaplanmıştır.

⁸ Buradaki değerlendirmeler için Trade Map ihracat potansiyeli verilerinden yararlanılmıştır. Potansiyel ihracat değeri ihracatı gerçekleştiren ülkenin üretim kapasitesi, hedef pazardaki talep koşulları ve ikisi arasındaki bağlantılar göz önüne alınarak hesaplanmaktadır. Potansiyel ihracat ülkelerin ne ihraç edebileceklerini, fiili ihracat ise ne ihraç ettiklerini ortaya koyan göstergedir (Decreux & Spies, 2016: 2).

kazançların eşitsiz dağılımından kaynaklanmaktadır. Örneğin, AEB'nin kuruluşunun ilk yıllarında ortak tarifeler Kazakistan'ın tarifelerinden çok daha yüksek Rus tarifeleriyle uyumlu hale getirilmiştir. Bu durum ise Gümrük Birliği'nin ilk uygulandığı dönemlerde Kazakistan'ın tarifelerini neredeyse iki katına çıkarmak durumunda kalmasına neden olmuştur (Kirkham, 2016: 119; Mostafa & Mahmood, 2018: 171). Birliğin işleyiş mekanizmasındaki bu ve benzeri aksaklıklara karşın ortak pazar yolundaki yol haritasından fazla sapılmadığı ileri sürülmektedir. Ancak, mal ve hizmetler alanında ortak pazar yaratılması yolunda istisnaya tabi ürünlerin azaltılması gerekmektedir (Vinokurov, 2017: 69).

Gerek Avrasya kimliğinin inşasının gerekse bu coğrafyadaki ekonomik entegrasyon arayışlarının başlangıç aşamasında olduğu söylenebilir. İyi bir politik liderlik ile desteklenen kurumsal dinamizme imza atıldığı takdirde AEB devletleri sanayileşme girişimlerini birleştirebilir, ulusötesi sektörel firmalar oluşturabilir ve ekonomiler arası tamamlayıcılıkları güçlendirebilirler (Kirkham, 2016: 125). AEB ülkeleri; ASEAN, AB ve OECD ile kıyaslandığında inovasyon, pazar büyüklüğü ve kurumlar vb. alanlarda rekabetçilik açısından dezavantajlıdır. Bu alanlarda ortak politikaların, regülasyonların yaşama geçirilmesi kritik önemdedir (The World Bank, 2018: 11).

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın ardından Eski Sovyet Cumhuriyetleri kazandıkları bağımsızlıklarını pekiştirmek, ulusal güvenliklerini sağlamak, iktisadi problemlerini hafifletmek ve uluslararası politik-iktisadi sisteme eklenmek için bölgesel ve küresel aktörler ile işbirliği gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda Avrasya coğrafyası devletler arası işbirliği ve entegrasyon arayışlarına sahne olmaktadır. Rusya ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yitirdiği güç ve itibarı yeniden kazanmak, Batı ülkelerinin jeostratejik hamlelerine karşılık vermek için Avrasya coğrafyasındaki etkisini artırma girişimlerinde bulunmaktadır. AEB, isminin yarattığı çağrışıma karşın jeostratejik kaygıların öne çıktığı bir örgüt izlenimi vermektedir.

AEB oldukça yeni bir oluşumdur ve geleceğine ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Rusya tarafından domine edilen örgütün güçlü bir uluslararası iktisadi entegrasyon hareketi haline dönüşmesi yakın vadede mümkün görünmemektedir. Üye ülkeler arasında temel makro ekonomik göstergeler ve dış ticaret performansı bakımından ciddi farklar söz konusudur. Üye ülkeler arasındaki coğrafi kopukluk karşılıklı ticari faaliyetlerin sınırlı seviyede kalmasına neden olmaktadır. Rusya'nın doğal kaynak bağımlısı kırılğan ekonomisi ile Birliğin lokomotifini olma misyonunu ne ölçüde yerine getirebileceği soru işaretidir. Ayrıca dış ticari ilişkilerinde ilk sıralarda AEB üyesi olmayan ülkelerin yer alması entegrasyon sürecini olumsuz etkilemektedir.

AEB üyesi ülkelerin nüfus, ekonomik büyüklük, politik güç açısından birbirlerinden farklı olmaları, Rusya'nın baskın konumu Birliğe bir pakt görünümü vermektedir. Özellikle Kırgızistan ve Ermenistan'ın düşük ekonomik performanslarına ve sığ iç pazarlarına karşın Birliğe dahil olmaları, Rusya'nın jeopolitik ve jeostratejik çıkarlarının ekonomik amaçlarından daha önce geldiği izlenimini uyandırmaktadır. Rusya'nın asıl amacının yumuşak güç kullanarak eski Sovyet coğrafyasında hegemonyasını devam ettirmek olduğu söylenebilir.

Ermenistan'ın bölgesel gerilimleri başta olmak üzere üyeler ve olası üye ülkeler arasındaki tarihsel sorunların varlığı genişleme vizyonunu olumsuz etkilemektedir. Buna ek olarak, Birlik üyesi ülkelerin Çin ile ekonomik anlaşmalar imzalamaları ve Kuşak ve Yol Girişimi'nin yarattığı fırsatlardan yararlanmak istemeleri dikkate değerdir. Çin ve İran gibi bölgedeki diğer güçlü aktörlerin Birliğe dahil olmaları veya stratejik işbirliğini güçlendirmeleri halinde AEB'nin güçlü bir entegrasyon girişimi olarak varlığını sürdürmesi mümkündür⁹. Çok yeni sayılabilecek bu ekonomik entegrasyon hareketinin geleceği değişen bölgesel/uluslararası konjonktüre, üye devletlerin kurumsallıktan, çok seslilikten uzak siyasal sistemlerindeki dalgalanmalara göre şekillenecektir.

⁹ Brzezinski Çin, Rusya ve İran'ın oluşturacağı "hegemonya karşıtı" koalisyonun ABD için en tehlikeli senaryo olduğuna işaret etmektedir (2010,83).

KAYNAKÇA

- Ağır, O., & Ağır, Ö. (2017). Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği kuruluş süreçlerinin karşılaştırılması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 103–128.
- Aksoy, N. (2017). Belarus yabancı yatırım mevzuatı çerçevesinde Türk kobilerinin Belarus serbest ekonomik bölgelerinden yararlanma imkanları. *Avrasya Etüdüleri*, 51(1), 177– 213.
- Avcu, S.A. (2014). Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve dezavantajları. *Avrasya Etüdüleri*, 45(1), 269– 297.
- Balassa, B. A. (1961). *The theory of economic integration*. California: R.D. Irwin.
- BP (2020). Statistical review of world energy 2020. London: BP.
- Brzezinski, Z. (2010). *Büyük satranç tahtası: Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Cohn, T. H. (2000). *Global political economy theory and practice*. New York: Pearson Education.
- Decreux, Y., & Spies, J. (2016). Export Potential Assessments. Geneva: ITC.
- Duran, H., & Yılmaz, K. K. (2020). Özbekistan'da Avrasya Ekonomik Birliği tartışmaları. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 35– 48.
- EAEU (2014). Treaty on the Eurasian Economic Union. Retrieved 17 June 2021 from <http://www.eaeunion.org/?lang=en#info>
- EAEU (2021). *About the union*. Retrieved from <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>.
- EEC (2020). *About the Eurasian Economic Commission*. Retrieved from: <http://www.eurasiancommission.org/en/Pages/about.aspx>.
- Elbir, H. Z. (2017). Ermenistan'ın denge siyaseti. *AVİM*, Erişim adresi: <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENISTAN-IN-DENGE-SIYASETI>.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history. *The National Interest*, Summer, 1–18.
- Gazigil, O. (2012). *Avrasya bölgesinde Rusya öncülüğünde kurulan uluslararası örgütler*. Yurtdışı Türkler ve Akrabalar Toplulukları Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- İsmayıl, E. (2016). Rusya'nın Avrasya Birliği politikası. *Avrasya Etüdüleri*, 49(1), 125–151.
- İşcan, İ. H., & Hatipoğlu, Y. Z. (2011). Rusya'da serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ve 2008 küresel krizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(1), 177–237.
- İşyar, Ö. G. (2018). *Avrasya ve Avrasyacılık*. Bursa: Dora Yayınları.
- Kassenova, N. (2012). *Kazakhstan and Eurasian economic integration: Quick start, mixed results and uncertain future*. Paris: IFRI.
- Kirkham, K. (2016). The formation of the Eurasian Economic Union: How successful is the Russian regional hegemony? *Journal of Eurasian Studies*, 7, 111–128.
- Mammadov, R. (2020). Belarus's role in East European energy geopolitics. *The Jamestown Foundation*, Jan 31.
- Merdić, A., & Mahmutović, H. (2017). Some theoretical aspects of economic integration. *Human Journal for Interdisciplinary Studies*, 7(2), 97–105. doi:10.21554/hrr.091711.
- Mostafa, G., & Mahmood, M. (2018). Eurasian Economic Union: Evolution, challenges and possible future directions. *Journal of Eurasian Studies*, 9, 163–172.
- Murrell, P. (1993). What is shock therapy? What did it do in Poland and Russia?. *Post-Soviet Affairs*, 9(2), 111–140.
- OECD (2017). *OECD investment policy reviews: Kazakhstan 2017*. Paris: OECD.
- Omonkulov, O. (2018). Orta Asya ülkelerinin Avrasya Ekonomik Birliği projesine yaklaşımı. *Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Bildiriler Kitabı İçinde (s.505– 550)*, Bursa.
- Pashalieva, M., & Kahrıman, H. (2016). Bir geçiş ekonomisi olarak Kırgızistan'da doğrudan yabancı yatırımlar ve Orta Asya ülkeleri ile kıyaslanması. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 163–188.
- Peck, A. (2002). Industrial privatization in Kazakhstan: The results of government sales of the principal enterprises to foreign investors. *Russian & East European Finance and Trade*, 38(1), 31–58.
- Pirimbayev, C., & Ganiyev, C. (2010). Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir iktisadi işbirliği alternatifi. *International Conference on Eurasian Economies (s. 82– 85)*, İstanbul.

- Pomfret, R. (2005). Kazakhstan's economy since independence: Does the oil boom offer a second chance for sustainable development? *Europe-Asia Studies*, 57(6), 859–876.
- Raikhan, S. (2013). Eurasian idea of N.A. Nazarbayev as the basis of modern integration. *Social and Behavioral Sciences*, 89, 377–386.
- Satke, R. (2014). Russia tightens hold on Kyrgyzstan, *NikkeiAsia*. Retrieved from <https://asia.nikkei.com/Economy/Russia-tightens-hold-on-Kyrgyzstan>.
- Satke, R. (2015). Kyrgyzstan and the Eurasian Economic Union: The view from Bishkek. *The European Council on Foreign Relations*. Retrieved from http://www.ecfr.eu/article/commentary_kyrgyzstan_and_the_eurasian_union_the_view_from_bis3022.
- Ter-Matevosyan, V., Drnoian, A., Mkrtchyan, N., & Yepremyan, T. (2017). Armenia in the Eurasian Economic Union: Reasons for joining and its consequences. *Eurasian Geography and Economics*, 58(3), 340–360.
- The World Bank (2009). *Doing business 2010: Reforming through difficult times*. Washington DC: The World Bank.
- The World Bank (2014). *Doing business 2015: Going beyond efficiency*. Washington DC: The World Bank.
- The World Bank (2018). *The EAEU 2025 digital agenda: Prospects and recommendations*. Washington DC: The World Bank.
- The World Bank (2020). *Database*. Retrieved 18 October 2020 from <https://data.worldbank.org/>.
- The World Bank (2021) *Doing business database*. Retrieved 10 January 2021 from <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>.
- Trade Map (2020). *Database*. Retrieved 15 January 2021 from <https://www.trademap.org/Index.aspx>.
- Tüysüzoğlu, G. (2019). Avrasya'da bir güvenlik topluluğu inşası girişimi: Avrasya Ekonomik Birliği. *Karadeniz Araştırmaları*, 16(62), 239–259.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2020). *World investment report 2020*. Geneva: UN.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2021). *UNCTAD Stat database*. Retrieved 19 June 2021 from <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx>
- United Nations Development Programme (UNDP). (2015). *Towards human resilience: Sustaining MDG progress in an age of economic uncertainty*. New York: UNDP.
- Vinokurov, E. (2017). Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results. *Russian Journal of Economics*, 3, 54–70.
- Wallace, W. (1999). Europe after the Cold War: Interstate order or Post-Sovereign regional system?. *Review of International Studies*, 25, 201–223.
- Williamson, J. (1990). What Washington means by policy reform. In J. Williamson (Ed.), *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* (pp. 5–38). Washington DC: Institute for International Economics.
- Yılmaz, S. (2016). *Kazakistan'ın Türkiye politikası: İç yapı, söylem, dış politika ve lider etkeni*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yılmaz, S. (2017). The Eurasian Economic Union and Turkey: New aspirations in a globalized World. Ö. Tüfekçi ve ark. (Eds.) *Eurasian Politics and Society: Issues and Challenges* içinde, (s. 177–187). UK: Cambridge Scholar Publishing.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

Yazar Katkıları : 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement : The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal does not have any responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

Author Contributions : 1st author's contribution rate: 50%, 2nd author's contribution rate: 50%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest between the authors.
